

Citation:

Levensbericht J. te Winkel, in:
Jaarboek, 1927-1928, Amsterdam, pp. 1-23

LEVENSBERICHT VAN DR. J. TE WINKEL ¹⁾

DOOR

A. KLUYVER

Pierre Guillaume Te Winkel, geboren in 1819, werd predikant in de Nederlandsch-Hervormde Kerk. Zijne eerste standplaats was Winkel in Noord-Holland, en hier werd uit zijn huwelijk met Catharina Maria Holmes een zoon geboren, dien hij Jan noemde naar zijn vader; de datum der geboorte is 16 November 1847. De predikant, wiens gezin nog werd vergroot met drie dochters, werd eerst verplaatst naar Bennebroek; later, in 1857, naar Rotterdam. Aan Bennebroek, waar hij als kleine jongen had gespeeld, bewaarde de zoon gelukkige herinneringen, en de latere jaren van zijne jeugd beleefde hij in de groote stad, waar hij ook het gymnasium bezocht.

Dit laatste was zeer natuurlijk. Zijn vader was een gestudeerd man, eene andere opleiding zal nauwelijks ter sprake zijn gekomen, hoogere burgerscholen waren er nog niet, en de jongen scheen aanleg te hebben voor letterkundige bezigheid. Hij las gaarne romantische verhalen, hij dacht op zijne manier na over de karakters in die werken en stelde zijne bespiegelingen zelfs op schrift; hij had er aardigheid in versjes te maken, zelfs in het Fransch, waarin hij reeds vóór hij op het gymnasium kwam niet onbedreven was. Maar ook voor de meer gewone genoegens

¹⁾ De heer Mr. J. W. Te Winkel heeft mij vergund papieren te raadplegen uit de nalatenschap van zijn Vader. Voor die vergunning wil ik ook hier mijn hartelijken dank betuigen.

Eene uitvoerige bibliographie van Te Winkel's geschriften is samengesteld door den heer D. Fuldauer, en uitgegeven in *Het Boek*, jaarg. 1917 en 1927. Ik mag hier naar dit stuk verwijzen.

van zijn leeftijd was hij gevoelig. Heerlijk vond hij het te gaan logeeren bij zijn oom te Doesburg, waar hij mocht wandelen en rijden, en waar hij teekeningen trachtte te maken van Geldersche kasteelen. Met zijne schoolmakers kon hij het goed vinden. Wel moest hij erkennen dat hij wat eigenzinnig was, maar hij was zonder afgunst, toen en in zijn later leven.

Zonder eerezucht was hij echter niet, en toen hij in 1860 tot het gymnasium was toegelaten, stelde hij er zijne eer in althans in de oude talen de primus te zijn. Zijne ouders meenden gaandeweg hem daartoe ook te moeten aansporen, want zij vreesden soms, dat hij van zijn schoolwerk gemakkelijk was af te leiden. Geheel ongegrond was die vrees niet. Onder de gymnasiasten werden twee genootschappen opgericht, *Concordia* en *Clio en Thalia*, en van beide werd Jan Te Winkel een gezaghebbend lid. Want niet alleen was hij vlug en ijverig in het maken van verhandelingen en in het reciteeren van verzen, maar hij was ook een hartstochtelijk liefhebber van het komediespel, dat al spoedig een voornaam deel werd van de werkzaamheden. En de vermakelijke beslommeringen hiervan hadden op zijn schoolwerk geen gelukkigen invloed. Met zijn levendig temperament was hij nu eenmaal niet het toonbeeld van den altijd gehoorzamen, altijd ijverigen scholier. Hij gaf soms toe aan buien van moedeloosheid, ja van onverschilligheid. Men zou zeggen, dat iemand van zijn aanleg daartoe geen reden had, en was zijne natuur koeler geweest, dan zou hij er allicht voor bewaard zijn gebleven; nu moest hij aanmerkingen hooren van zijne bezorgde ouders. Doch het einde was goed. Ten tijde van het eindexamen was Te Winkel niet de primus der hoogste klasse, doch twee zeer goede leerlingen waren in het laatste jaar ongesteld geweest, en voor het oog der wereld was Te Winkel de eerste, hij hield als eerste redenaar eene oratie over de *Adelphi* van Terentius, en werd tot de hoogeschool bevorderd met het praedicaat *cum laude*. Gaarne had hij hooger lof gehad, en hij meende zelfs daarop eenige aanspraak te hebben, doch hij erkende dat hij in zijn ijver was vertraagd.

Het plan voor zijne academische studie werd nu vastgesteld. De vader was theoloog van de moderne richting, en reeds vroeg had de zoon, die met zijn vader zoo vertrouwelijk was, in theologische vraagstukken belangstelling getoond. Het predikambt trok hem wel aan, hij was een getrouw en aandachtig kerk-ganger, en de ware godsdienst, zoo meende hij, behoefde de vrijzinnigste opvatting niet te vreezen. Doch kon men er op vertrouwen, dat iemand als predikant van die gezindheid een voorspoedig en ongehinderd bestaan zou vinden? Dit scheen bij den toenmaligen staat der Hervormde Kerk niet zeker; het veiligste zou zijn met de studie der theologie die der letteren te verbinden: in geval van tegenspoed zou Jan Te Winkel dan nog leeraar kunnen worden. Zoo vertrok deze dan in 1866 naar Leiden, waar hij zich als student in de theologie liet inschrijven. Hij zou nu zeker niet van zijne familie vervreemden. Dikwijls zou hij te Rotterdam komen, waar hij ook nog vele vrienden had die daar bleven, en bovendien was Leiden niet ver van Amsterdam, waar hij grootouders had van twee kanten en eenige ooms en tantes. Nu was in de families van beide zijne ouders de band tusschen het meerendeel der leden zeer vast, alle gebeurtenissen van eenig belang beleefde men met elkander, men bezocht elkander vaak, en te Amsterdam zou de jonge student dus met het grootste genoegen worden ontvangen. Bovendien werd een maatregel genomen om hem het gemis van het huisgezin eenigszins te vergoeden. Een vriend van zijn vader was de commandant van het Militair Detentiehuys te Leiden, diens zoon was het jaar te voren student geworden, en bij dit gezin zou Te Winkel voorloopig komen inwonen.

Zijne intrede in de studentenmaatschappij was voorspoedig; hij was welbespraakt, wist zich heel goed te gedragen, zonderde zich niet af maar stelde belang in wat in het publiek plaats had, en hield veel van de gezelligheid onder zijne vrienden. Het soeval wilde echter, dat de intiemste vrienden, waaronder kennissen uit Rotterdam, niet in eenig opzicht zijne meerderen waren: eene aansporing gaf hun omgang niet. En Te Winkel

was in een moeilijk geval. Als een jong man van eene zeer levendige natuur kon hij onverbiddelijk redeneeren, en hij hield zich zelf gaarne voor een soort van koel positivist, maar een die voor zijn geluk ook moest kunnen leven in eene wereld van poëtische phantasie. En nu scheen deze edelmoedige behoefte niet te worden bevredigd door de vervulling van zijne naastbijliggende plichten, het bezoeken der colleges. Hij bezocht ze wel, want hij had de beste voornemens; en hij had vele colleges, doordat hij wilde werken in twee faculteiten te gelijk. Maar de beginselen van het Hebreeuwsch vond hij wel wat droog; Cobet, hoe innemend ook, en Pluygers, niet heel vriendelijk, spraken veel over kleinigheden. Beter beviel hem De Vries met zijn geestdrift voor de studie der vaderlandsche taal, en voor diens colleges wilde hij bij voorkeur werken.

Maar eerst moest hij het „groot-mathesis” doorstaan, en in April 1867 legde hij dit examen af. Doch nu kwam het schrikbeeld van het propaedeutisch examen in de theologie; daarvoor wilde hij zijn best doen, maar het ging niet van harte. Wel las en schreef hij zeer veel, en vooral van Nederlandsche letteren, oude en nieuwe, kreeg hij eene groote kennis, die door een sterk geheugen werd ondersteund, doch voor zijn examen kon dit niet baten. Meer dan voor de theologie gevoelde hij voor de kunst, misschien het allermeest voor de dramatische kunst, en hij genoot dan ook veel van tooneelvoorstellingen: heerlijk moest het vak van acteur zijn. In zijne opgewondenheid zocht hij zelfs in kennis te komen met Louis Bouwmeester, en wie weet wat er zou gebeurd zijn, indien de verregaande vergeetachtigheid van dien kunstenaar het maken van afspraken niet had verijdeld. Hij had de practijk van het tooneel willen leeren kennen, ook omdat hij een roman had ontworpen over het leven van een tooneelspeler.

In Mei van zijn tweede jaar deed hij het propaedeutisch examen, doch met een derden graad, „dien ik verwacht en gevreesd had”, zegt hij zelf. Zijn vader besliste nu, dat de studie in de theologie moest worden opgegeven, en dat hij binnen

twee jaar candidaats in de letteren moest doen. Dat vooruitzicht werd een nieuwe schrik, want immers de professoren Cobet en Pluygers moesten door het nu pas gehouden examen in eene ongunstige stemming zijn gebracht. Het nuchter verstand van Te Winkel kon hem zeggen, dat zoovelen het candidaats in de letteren deden die in begaafdheid stellig zijne minderen waren. Maar dat nuchtere verstand werd nu tegengewerkt door zijne poëtische opgewondenheid, die hem voortoverde dat hij bij Cobet in eene onherstelbare ongenade was gevallen, zoodat alle inspanning toch vergeefsch zou zijn: Cobet zou hem nooit vergeven, dat hij het Hollandsch boven de classieke talen had verkozen. In zulk eene stemming werkte hij natuurlijk minder ijverig dan hij had gekund, en dit erkende hij ook met groote eerlijkheid. Zijn verstand moest hem ook zeggen, dat er anderen waren zooals Verdam, Gallée, Van Helten, die al maakten zij van het Hollandsch hun voornaamste vak, toch bij de classieke heeren genade vonden. Ja, maar Verdam was zoo „verwoed knap”, meende hij. Hij was zich zelf in dien tijd niet geheel meester, en zijn redeneertalent gebruikte hij om de waarheid te betoogen van wat de phantasie hem voorspiegelde. En toch, was de uitkomst van zijne zoogenaamde redeneering stellig onjuist? Was het niet althans zeer waarschijnlijk dat hij, met *zijn* aanleg en vooral met *zijn* karakter, te geener tijd zou voldoen aan de eischen die Cobet en Pluygers hem zouden stellen? De toekomst moest het leeren.

Indien Te Winkel student was geworden niet in 1866 maar in 1876, dan had hij candidaats in de Nederlandsche Letteren kunnen doen, en daarvoor zou hij geene vrees hebben gevoeld. Niet alleen de humaniteit van De Vries, die goede gedachten van hem had, maar inderdaad ook zijne kennis zou hem hebben geholpen. Maar nu was zijn zelfvertrouwen weg, en hij kon zich alleen goed houden door te denken aan iets anders, waartoe hij maar al te zeer geneigd was. In het voorjaar van 1871 sprak De Vries hem over het gevaar waarin hij zich zelf bracht. Van Cobet en Pluygers had De Vries inderdaad minder gunstige

inlichtingen over hem gekregen. Met vaderlijke goedheid zeide De Vries hem, dat wie voor de Nederlandsche philologie zooveel geschiktheid had, toch zonder tegenzin Grieksch en Latijn moest kunnen leeren, en dat de studie der oude talen toch immers van het grootste belang was voor wie eene moderne Europeesche taal wilde leeren begrijpen. Te Winkel moest voorloopig ophouden met versjes te maken, in studentenbladen te schrijven en zich te bemoeien met allerlei wetenswaardigheden die hem van zijn plicht afleidden: hij moest een zeer goed examen doen, en aantoonen dat Cobet hem onjuist had beoordeeld.

Die aanmoediging had niet de uitwerking die De Vries bedoelde: Te Winkel werd er nog meer door terneer gedrukt. In zijne neerslachtigheid gaf hij zich over aan de somberste gedachten. Wat beteekende zijne kennis van het Hollandsch? De Vries oordeelde daarover immers veel te zacht. En was het niet verschrikkelijk, dat die goede meester verwachtingen van hem had waaraan hij toch niet zou kunnen voldoen? Waarom had het noodlot hem niet vergund student in de theologie te blijven? Hij bedoelde immers het goede, hij was een ontwikkeld man, niet zonder menschenkennis, als voorganger eener gemeente zou hij nuttig werk kunnen doen, en de poëzie zou hij kunnen blijven vereeren. Maar nu moest hij kunstjes vertoonen in dat Grieksch, voor Cobet die er alles van wist, en die hem zijne nietigheid wilde doen gevoelen. In October had hij weer een gesprek met De Vries, en nu nam hij zich voor het tentamen spoedig aan te vragen. Op zijn verjaardag, 16 November 1871, kwam hij bij den gevreesden man, en deze vond zijne kennis onvoldoende. Die slag was niet onverwacht: hij wist immers, dat hij niets te hopen had. Indien zijn gestel niet zoo sterk was geweest, en indien hij niet telkens weer opnieuw met een onweerstaanbaar optimisme had gevoeld, dat alles nog eenmaal zou terecht komen, dan zou er misschien iets ergs met hem zijn gebeurd. Maar nu was hij bestand tegen eene tweede teleurstelling op 9 Mei 1872, toen Cobet hem aanried zijne pogingen te staken.

Hij dacht nu weer ernstig aan eene hervatting van de theologische studie, en raadpleegde daarover professor Prins, bij wien hij aan huis kwam. Zijn vader was hiertegen, maar wilde hem in de gelegenheid stellen te Groningen met de letteren door te gaan: in eene nieuwe omgeving zou hij misschien beter slagen. De Vries keurde dit plan af, want verdwijnen uit Leiden zou geen daad van moed zijn; en ook moest hij niet denken, dat de Groningsche professoren het hem zoo bijzonder gemakkelijk zouden maken: voor de eer van hunne hoogeschool zouden zij allicht meenen streng te moeten wezen. Doch het besluit van den vader stond vast, en nu was De Vries onmiddellijk bereid hem aan te bevelen bij Moltzer. Hij moest afscheid nemen van Leiden, waar hij ondanks al zijn verdriet zooveel geluk had genoten en waar hij zijne vrienden achterliet; in ballingschap moest hij gaan naar eene geheel vreemde en zeer veraf gelegen stad, en ieder zou daar spoedig weten waarom hij Leiden had verlaten.

Bij zijne erkentelijkheid jegens De Vries kan hij zich in één opzicht hebben vergist. Het verschil in richting tusschen De Vries en Cobet was niet zoo groot als hij meende, want ook De Vries was in zijn hart een echt Leidsche philoloog, en misschien door niemand werd Cobet meer bewonderd dan door hem. Maar de jonge student Te Winkel werd door dien Leidschen geest niet bekoord, en zijn karakter was niet gedwee. In wat hij slechts kon noemen een kleingeestig uitpluizen van teksten kon hij niet de bevrediging zien van een hoog en edel verlangen. Dit is niet zoo onbegrijpelijk. De jeugd verlangt dikwijls iets anders dan de preciesheid en eenvoudigheid waardoor de Leidsche school beroemd was; zij verlangt beschouwingen en schilderingen die tot het gemoed spreken, iets wat Cobet met zijne ironie zou noemen „gekeuvel”. Fruin die, al was hij geen philoloog, toch tot dezelfde school behoorde, heeft zelf verklaard, dat zijn propaedeutisch college voor zijne jeugdige toehoorders eigenlijk minder geschikt was¹⁾. En zoo is het te begrijpen,

¹⁾ In zijne afscheidsrede: zie *Verspr. Geschr.* IX, 404.

dat ook dit college op Te Winkel geen diepen indruk maakte. Toch had hij aanleg voor de studie van geschiedenis, en voelde hij zeer zuiver het eigenaardige van den historicus, want reeds in 1867 sprak hij den wel wat al te stouten wensch uit: „ik wil mij zoodanig trachten te ontwikkelen, dat ik eenmaal zal kunnen zeggen: ik heb in alle tijden geleefd”. Maar het behoorde tot zijn fatum, dat hij te Leiden maar zeer weinig zou vinden van datgene waaraan zijne tot geestdrift geneigde natuur in die periode behoefte had. Dat weinige vond hij bij De Vries, althans hij meende het bij hem te vinden.

En dit kwam doordat De Vries van sommige andere Leidsche heeren verschilde in zijne manier van met de studenten om te gaan: hij bleef niet op zulk een grooten afstand. Zoodra hij in een van zijne studenten iets meer meende te zien dan het alledaagsche, lette hij op hem, vroeg hem bij zich en gaf hem raad. Ook Te Winkel verdiende zijne belangstelling, ondanks het avontuurlijke van zijne studentenloopbaan. Op de colleges en in de vergaderingen van het dispuut *Lambert ten Kate*, waarvan De Vries eere lid was, had Te Winkel blijken gegeven niet alleen van aangeleerde kennis, maar ook van eene zekere oorspronkelijkheid, nog jeugdig en onbedreven, maar niet te versmaden. En Te Winkel verloor die vaderlijke vriendschap niet, toen hij in 1872 tegen den zin van zijn leermeester naar Groningen ging.

De ontvangst te Groningen viel hem zeer mee. De professoren Francken, Van der Wyck, Moltzer, Hecker waren voorkomend en meer dan dat. Telkens werd hij uitgenoodigd, hij maakte kennis met allerlei menschen van ontwikkeling, en toonde zich in hun gezelschap op zijn gemak. Men behandelde hem, den onvoorspoedigen Leidschen student, niet met eene zekere meewarigheid, neen, eer met eene onderscheiding waarop hij aanspraak scheen te kunnen maken. Weldra kreeg hij ook vrienden onder de studenten, en in het dispuut *Belgicis literis sacrum*, waarvan Moltzer eere lid was, werden zijne letterkundige vertoogen met alle aandacht aangehoord.

Er was nu eene pijnlijke tegenstelling tusschen al dit geluk en het feit dat hij nog niet eens het candidaats-examen had gedaan. Maar wat de Groningsche professoren van hem verlangden was helaas iets dergelijks als wat te Leiden van hem was gevergd. En dit stond hem nu eenmaal tegen, hij werd er door herinnerd aan alles wat hij bij Cobet en Pluygers had ondervonden. In zijne moedeloosheid meende hij het fatum reeds te kennen dat nog niet was vervuld. Het examen moest dan maar gebeuren, hij onderwierp zich er aan, en hij slaagde op 21 Januari 1873, maar het vergezicht op het doctoraal vond hij niet bekoorlijk. Hij kwam er toe in April 1875, en hij kreeg gelukkig te hooren, „dat de Faculteit niet het minste bezwaar maakte hem tot de promotie toe te laten”. Nu bleek het fatum toch genadiger te zijn dan hij had gedacht, nu had hij eindelijk de vrijheid: welk gebruik zou hij er van maken? Zijn gevoel van angst was in elk geval terstond verdwenen.

Hij wilde nu natuurlijk eene dissertatie schrijven, en als auteur had hij reeds ervaring. In 1871 was een artikel van hem opgenomen in den *Taal- en Letterbode*. Hij had nl. de etymologie van het woord *glimp* behandeld in een college van De Vries, en deze had hem aangemoedigd zijn opstel in te zenden; hij zou het anders niet hebben gedurfd, want het tijdschrift van Cosijn en Verwijs achtte hij verre verheven boven het peil van zijne jeugdige bespiegelingen. Ook in 1873 en in 1874 werden stukken van hem geplaatst in hetzelfde tijdschrift. Maar op het gebied van de zuivere taalkunde had hij niet het allergrootste zelfvertrouwen. In de historia literaria gevoelde hij zich meer op zijn gemak. Daarbij kwam, dat hij Moltzer gaarne zou vragen zijn promotor te zijn, want Moltzer was te Groningen zijn eerste beschermer geweest ingevolge het verzoek van De Vries, en eene taalkundige dissertatie was bij dien promotor minder geschikt.

Reeds toen hij pas student was, had hij door zijn vader kennis gemaakt met de redactie van *De Evangelische Volksalmanak*, en van 1867 tot '74 had hij voor dat werk ieder jaar iets geschreven, o.a. eenige opeenvolgende artikelen over de geestelijke

poëzie in de Nederlanden van de middeleeuwen af. Dat zijn stukken nu en dan in strijd waren met de richting van het tijdschrift, blijkt uit een brief van den secretaris der redactie van Dec. 1869, waarin deze zegt, dat een gedicht van J. Te Winkel in den Almanak van dat jaar „de (Evangelische) Maatschappij op eenige leden is te staan gekomen, terwijl ik ook reeds hoor dat men zich ergert aan zijne te gunstige beoordeeling van Vondel's Roomsche worden” (in denzelfden jaargang). Dat zachte oordeel van Te Winkel was alleen het gevolg van zijne onpartijdigheid. Op het gebied van de wetenschap konden de menschen elkaar bestrijden en overtuigen met argumenten die voor elk bewijskracht konden hebben. Doch niet aan alle behoeften van den mensch kon zóó worden voldaan. Over het godsdienstig geloof b.v., dat zoo natuurlijk is, viel niet veel te redeneeren, en hier moest men elkander vrijlaten.

Niet minder krachtig dan de godsdienstige waren de aesthetische aandoeningen, en ook hier viel de juistheid van een oordeel niet door een betoog te bewijzen. Bijna ieder kent, hoe dan ook, die eigenaardige verrukking. Maar — zoo redeneerde Te Winkel — hoe verschillend zijn de prikkels waardoor zij wordt teweeggebracht. Wat den een ontroert laat den ander koud; wat in den eenen tijd oprecht is bewonderd vindt men later waardeloos; men glimlacht nu om wat men jaren geleden heeft vereerd. De oorzaken der aesthetische aandoening moesten zeer ingewikkeld zijn en vol van subjectieve elementen. Met bespiegelingen over dit onderwerp was Te Winkel zijn geheelen studententijd door bezig geweest, zij moesten een grondslag worden voor zijne letterkundige studie, hij wilde zich verzetten tegen het dogmatisme van Jonckbloet, en het allerliefst had hij over deze theorie een proefschrift gemaakt. Doch dan had professor Van der Wyck zijn promotor moeten worden, en aan Moltzer wilde hij zich houden.

Reeds terstond na zijn doctoraal, in April 1875, had Moltzer hem als onderwerp genoemd den persoon van Maerlant. In Mei sprak hij er over met De Vries, die geen bezwaar maakte.

maar hem er voor waarschuwde, dat hij Maerlant toch niet zou voorstellen als een soort van hervormer vóór de Kerkhervorming. Dit was inderdaad een oud wanbegrip geweest bij vroegere Protestantsche beoefenaars onzer oudere letteren. De Vries sprak hem een paar weken later nog over een ander werkje. Voor zijn college had hij behoefte aan nieuwe Middelnederlandsche teksten die de studenten zich zonder groote kosten konden aanschaffen. Te Winkel zou den roman van *Torec*, die in den roman van *Lancelot* voorkomt, afzonderlijk kunnen uitgeven. De Vries bedoelde slechts een overdruk uit Jonckbloet's editie van dien grooten roman, doch Te Winkel besloot den tekst van Jonckbloet opnieuw te vergelijken met dien van het handschrift in den Haag, en hij wilde bij zijne uitgave ook eene inleiding maken en een glossarium. Dit kostte hem veel tijd, doch hij was klaar met zijne uitgave vóór de colleges weer begonnen, zooals De Vries had verlangd. En verder werkte hij nu te Rotterdam aan zijn proefschrift.

In Maart 1877 had hij het af, dus in minder dan twee jaar na zijn doctoraal, en het was een boek van meer dan 400 bladzijden. Maar de pen had hij altijd vlug gehanteerd, en hij had nu onbezorgd kunnen werken. Hij koos den titel *Maerlant's werken beschouwd als spiegel der dertiende eeuw*. Dien titel zal men nu watforsch vinden, maar de opvatting van Te Winkel laat zich wel verklaren. Door den omvang en de veelsoortigheid der van hem bewaarde geschriften was Maerlant de voornaamste persoon in onze middeleeuwsche letteren, die nu meer en meer met liefde werden beoefend. Van Maerlant's levensgeschiedenis was niet veel bekend, doch men kon hem leeren kennen uit zijne werken. En daaruit kon men opmaken — zoo meende Te Winkel — dat hij niet alleen een godsdienstig, maar ook een verstandig man was geweest, geleerd, waarheidlievend, critisch, kortom juist zooals een jong geleerde der negentiende eeuw zich hem het liefst zou voorstellen. Bij eene beschouwing van zijne werken moest men van zelf spreken over de maatschappij der dertiende eeuw in de Nederlanden en daarbuiten.

Met opgewektheid ondernam Te Winkel die groote taak, die bij zijne vlugheid van werken ook gemakkelijker binnen een niet al te langen tijd kon worden voltooid dan een onderzoek van allerlei nieuwe quaesties, waarbij het wachten op ontdekkingen zijn arbeid zou hebben vertraagd. Zijne groote belezenheid en de goede ordening der stof hebben zijn boek zeer bruikbaar gemaakt, en in 1892 is er zelfs een tweede, verbeterde druk van uitgegeven. Zijne promotie had plaats te Groningen op 27 Maart 1877, en de eerste graad werd hem toegekend. Zoo goed had hij niet kunnen promoveeren, indien hij niet reeds vroeger, in een tijd die schijnbaar voor de studie was verloren gegaan, zich met allerlei studie had beziggehouden. En wat hij nu had volbracht was inderdaad zijn eigen werk: noch De Vries, noch Moltzer had hem daarbij bestuurd, en met Jonckbloet, die in dezen tijd nog in de Tweede Kamer zat, had hij zoogoed als geene persoonlijke betrekking. De Vries moet met het boek ingenomen zijn geweest, want bij een bezoek van Te Winkel op 4 April sprak hij hem over het uitzicht op een professoraat in de toekomst.

Vol ijver begaf Te Winkel zich nu aan de noodige studiën voor eene uitgave van den roman van *Moriaen*, die verschijnen zou in de *Bibliotheek van Middelnederlandsche Letterkunde*, en Moltzer, de redacteur hiervan, stelde hem in Augustus voor zijn mederedacteur te worden. Intusschen solliciteerde hij in verschillende steden, en op 22 Augustus werd hij benoemd tot praeceptor aan het gymnasium te Groningen, waar hij belast werd met onderwijs in Latijn, Nederlandsch en Vaderlandsche Geschiedenis. Sommige van zijne beschermers meenden, dat hij wel in aanmerking kon komen voor het nieuwe professoraat in het Nederlandsch en het Oudgermaansch te Amsterdam; maar toen Cosijn daarvoor had bedankt, werd Verdam benoemd, wat ook Te Winkel zeker billijk heeft gevonden. Hij moest zich nu toeleggen op zijn schoolwerk, en hij deed het zonder tegenzin, ofschoon hij juist in rouw was over zijne moeder, die op 9 September was overleden. In zijne ongelukkigste jaren

was zij vaak angstig geweest over zijne toekomst, maar zijne promotie had zij mogen beleven.

Nu hij in de maatschappij was gevestigd, mocht hij gaan denken aan een eigen gezin. Sinds October 1875 was hij verloofd met mejuffrouw J. C. Lodeesen, die hij van zijne jeugd af had gekend, doordat haar vader, koopman te Amsterdam, in tweede huwelijk was getrouwd met eene zuster van Te Winkel's moeder; zijne aanstaande vrouw was de jongste dochter uit het eerste huwelijk. Zij was dus niet zijne nicht, maar bij zijne vele bezoeken aan de Amsterdamsche familie was hij geregeld bij den heer Lodeesen aan huis gekomen sinds deze zijn oom was geworden. Nadat hij een jaar tot zijne voldoening aan het gymnasium les had gegeven, was er geene reden om het huwelijk langer uit te stellen, en het werd gesloten op 18 Juli 1878¹⁾.

Nu begon eene nieuwe periode in Te Winkel's leven, maar niet in zijn denken en gevoelen. Hij was altijd een oprecht vaderlander geweest, en evenals bij De Vries kwam zijne liefde tot het vaderland vooral uit in zijne liefde tot de vaderlandsche letteren, wier gebied niet tot Noord-Nederland was beperkt. In zijn studententijd was hij dan ook bevriend met sommige Vlaamsche studenten, hij was toegevoegd lid in de redactie van den Gentschen Studentenalmanak, en gaf daarvoor menige bijdrage. Later werd hij een getrouw bezoeker der Taal- en Letterkundige Congressen. Nu waren er altijd vele Hollanders geweest die voor de letteren van vroeger tijd eene zekere vereering hadden, doch die ze niet lazen en bestudeerden. Men was ingenomen met Vondel, en men kende een paar reizangen uit *Gijlsbrecht* of uit *Lucifer*, de eerste verzen van *Palamedes*, het lijkdicht op den zoon van professor Vossius, doch hierbij bleef het. Het eigenaardige van Te Winkel was, dat hij die oude dichters altijd voor zijn genoegen had gelezen, ook in een tijd toen hij wellicht beter had gedaan door ze te laten liggen. En zoo had hij zich met de geheele Nederlandsche

¹⁾ Uit dit huwelijk werden drie kinderen geboren, nl. eene dochter en twee zoons.

litteratuur reeds zeer bekend gemaakt, voordat hij nog vergunning had al zijne krachten daaraan te geven.

Die liefde was niet het gevolg van onwetendheid op ander gebied. Hij las ook veel in andere moderne talen. *Wilhelm Meister* b.v. en *Die Wahlverwandtschaften* genoot hij met aandacht, en in 1871 schreef hij: „Goethe is wel in staat iemand tot een halven Duitscher te maken”. Maar de liefde tot het eigene is iets anders dan de bewondering van het uitheemsche. De liefde voor het vaderland is in een ruimer kring hetzelfde als het familiegevoel. Iemand zal de lotgevallen van zijne familieleden willen opsporen, en hij zal het een geluk achten mannen van verdienste onder hen te vinden; maar ook zij die niets bijzonders hebben verricht, deelen nog in zijne genegenheid of hebben althans zijne belangstelling. Toen Te Winkel nog op het gymnasium ging, het was in 1864 of '65, moest hij beleven, dat een van zijne vrienden in eene gymnasiastenvergadering eene voordracht hield over Nederlandsche poëzie, en zich daarbij niet ontzag te schimpen op Tollens en op Cats. Te Winkel zag daarin een bewijs van gebrek aan vaderlandsliefde, en een opzet om hem zelf te grieven.

Een oprecht Hollander zou al van te voren die oude dichters met achting willen bejegenen, omdat zij van de familie waren; en wilde hij hun waarlijk recht doen, dan moest hij zich geheel verplaatsen in de opvattingen van den ouden tijd. Het sprak toch immers vanzelf, dat iemand die niets was dan een ultramodern mensch van de negentiende eeuw, de levenswijsheid van Cats in hare eigenaardige vormen onmogelijk kon waardeeren. De historicus moest het persoonlijk gevoel *kunnen* ter zijde stellen. Maar het bestaat toch, en men kan vragen hoe het was bij Te Winkel.

De Hollanders, opgevoed in den geest van het humanisme, hadden altijd gaarne geluisterd naar de les van Horatius, dat een dichter een verstandig mensch moet zijn. Wel heeft hij ingenium noodig, maar hij moet niet leven in een onmaatschappelijken, eenzelvigen furor, die hem de ars doet versmaden.

De ars, de techniek der kunst, moet hij kennen, zal hij op anderen indruk maken. De dichter, zeide men, moest in woorden iets te kennen geven dat ook anderen konden gevoelen, en hij moest hun dat gevoel mogelijk maken door zijne treffende vormen; deze moest hij leeren vinden door oefening, waarbij hij zich ook kon bedienen van de als classiek geprezen voorbeelden. Aan die oefening werd in de achttiende eeuw en ook later heel wat gedaan, en het poëtisch gevoel, zoo meende men, was toch gelukkig immers niet zoo buitengewoon zeldzaam. Het was dus niet onnatuurlijk, dat menigeen zich op de poëzie toeleigde, en niet altijd was men zich bewust van het gevaar eene min of meer omslachtige uitdrukking van zeer gewone voorstellingen of gevoelens voor poëzie te houden. Vooral de gebeurtenissen in het familieleven waren eene aanleiding. Zoo was het ook in Te Winkel's familie. Zijn vader was, zooals hij verzekert, inderdaad een verdienstelijk dichter, maar zeer bescheiden. Bij hem zelf was de neiging veel sterker. Hij heeft zeer veel gedicht, en bij zijne groote kennis van de vroegere litteratuur moest het hem aan vormen niet ontbreken; doch bijna alleen in zijne jeugd heeft hij iets van zijn werk laten drukken.

Dat dit werk een conservatief karakter moest hebben, zou men kunnen gissen uit de familietraditie waaronder hij opgroeide. Het is dan ook wel verklaarbaar, dat de romantiek hem in menig opzicht niet aantrok. De dichters van die school kwamen er licht toe zich zelf voor te stellen als onbegrepen, geheimzinnig, gewichtig, en dit was in strijd met eene les der classieke poëtica, ook met eene les der achttiende-eeuwsche wellevendheid. Er was nog iets dat hem in het meer moderne Nederland niet beviel. Volgens hem had de geest van 1848 nadeelig gewerkt op de vaderlandsche stemming: bij een aanzienlijk deel van het volk was de liefde tot het Huis van Oranje verflauwd of zelfs verdwenen. Daardoor was b. v. de poëzie van Tollens zoo spoedig ouderwetsch geworden¹⁾, maar voor hem werd zij het niet.

¹⁾ Zie *Ontwikkelingsgang* (2de dr.), VII, 47.

Beets had in zijne jeugd wat meegedaan aan de romantiek, maar reeds in 1840 had hij zelf geglimlacht om zijn „zwarten tijd”, en zijn werk kon Te Winkel bijna geheel genieten. Zooals voor ieder werd ook voor hem het genot van de moderne litteratuur moeilijker naarmate zij zich meer verwijderde van de vormen die hij in de jaren zijner ontwikkeling had leeren beminnen. Maar met alle vrijheid genoot hij het vergezicht op het verleden, en dat Hollandsche verleden beschouwde hij met het oog van een historicus die alles liefhad wat het vaderland betraf.

Doch sinds lang was Jonckbloet gekomen. Eerst had hij gestreden tegen het geliefhebber in de Middelnederlandsche philologie, daarna was hij gaan vechten tegen de oncritische ingenomenheid met de Hollandsche litteratuur der zeventiende eeuw; de Hollanders, die na den Franschen tijd hun troost zochten in de ophemeling van vroegere glorie, moesten noodig de waarheid eens hooren. Jonckbloet was in zijn denken waarlijk een cosmopoliet, van partijdigheid voor de oude Hollanders was hij vrij. Van de mannen uit den glorietijd was Huygens misschien de eenige die waarlijk genade bij hem vond. En zoo maakte Jonckbloet van onze litteratuurgeschiedenis een tafereel waarom Busken Huet hartelijk moest lachen. Kort na den dood van Jonckbloet schreef hij een artikel waarin hij hem prees om zijne zelfverloochening: welk een ijver had Jonckbloet besteed om nauwkeurig verslag te geven van „eene litteratuur zonder pit, zonder zout, zonder vlugt, zonder heerlijkheid of kracht, tot niets nut dan om er een boek over te schrijven, kollege over te geven, of examen in te doen”.

Had Jonckbloet het artikel kunnen lezen, dan zou hij waarschijnlijk de satire wat erg hebben gevonden: er stonden inderdaad zeer sterke uitdrukkingen in. Want Jonckbloet had niet maar alles willen afkeuren, doch hij had niet slechts willen nagaan wat een werk had beteekend voor den tijd waarin het was geschreven, maar ook wat hij noemt zijne „absolute” waarde. En hiervan sprekende in de oratie waarmede hij in 1877 te

Leiden het professoraat aanvaardde, maakte hij ook gewag van de dissertatie van Te Winkel. Hij noemde hem „een voortreffelijk oudleerling dezer hoogeschool”, maar betwistte zijne stellingen omtrent de betrekkelijke waarde van elk aesthetisch oordeel. Die eervolle vermelding, uitgesproken in tegenwoordigheid van Cobet, was voor Te Winkel zeer aangenaam, maar den strijd tegen Jonckbloet gaf hij daarom niet op. Hij is gebleven bij zijn denkbeeld, dat de geschiedschrijver der letteren in de eerste plaats moest nagaan wat een werk was geweest voor den auteur en zijne tijdgenooten, vervolgens kon hij zijn eigen aesthetisch oordeel uitspreken, maar hij moest geene zoogenaamd „absolute” regels willen stellen, want die waren onbestaanbaar.

Nu was het niet te denken, dat het persoonlijk gevoelen van Te Winkel vaak zou weifelen. Hij gevoelde zich gezond en levenslustig, hij hield van den omgang met zijne medemenschen, indien zij tenminste even gezond waren, jegens familie, vrienden en vaderland had hij hartelijke gevoelens, maar van wat hij „sentimentaliteit” noemde had hij een oprechten afkeer. Dikwijls geeft men dien naam aan eene groote gevoeligheid bij anderen voor iets waarvoor men zelf niet gevoelig is; en iemand anders zou misschien Te Winkel „sentimenteel” hebben willen noemen op zekere punten van zijne hartstochtelijke vereering. Want immers zijn karakter was volstrekt niet koel, en zou zulk een karakter geen invloed hebben gehad op zijne schildering van het verleden? Te Winkel zelf zag natuurlijk in, dat dit het geval moest zijn, en hij erkent uitdrukkelijk, dat zijn boek over onze letteren „een zeer persoonlijk werk” is geworden; dat hij wel heeft willen medeleven met het voorgeslacht, maar toch zijne eigen gevoelens niet heeft willen noch kunnen verbergen. Toch spreekt hij de hoop uit, dat men hem niet partijdig zal noemen, „want — zegt hij — geen verwijt zeker zou mij meer kunnen grieven”. Immers de feiten heeft hij „zoo objectief mogelijk” willen vermelden, en hij hoopt, dat eene studie van veertig jaar hem „humaan en gematigd” zal hebben leeren oordeelen,

ook over hen die anders denken en gevoelen dan hij zelf.

Dat hij van de feiten der geschiedenis een overvloed heeft medegedeeld wordt door ieder erkend, en die rijkdom geeft aan zijn werk een belang dat blijven zal ondanks alle wisselingen in de opvatting der litteratuur. Maar de beteekenis van die feiten heeft hij gewaardeerd met *zijn* smaak, met *zijn* temperament. En zijn eigen leer omtrent de periodieke veranderingen in het aesthetisch oordeel kon hem doen berusten in de tegenspraak die hij soms vond bij een jonger geslacht. Door de vastheid van zijn karakter viel die berusting hem niet zwaar. Hij bleef bewaard voor de slingeringen die ijdelheid en menschenvrees anderen doen ondergaan. Maar hij gevoelde wel, dat hij niet in staat was den jongsten tijd te beschrijven met dezelfde soort van onpartijdigheid waarop hij zich bij de behandeling van het verleden had kunnen toeleggen. In zijn groote werk heeft hij in 1918 over dien jongsten tijd eenige opmerkingen gemaakt die hij zelf zeer persoonlijk vond, te uitsluitend persoonlijk voor een geschiedschrijver, en die hij in den tweeden druk dan ook geheel heeft weggelaten.

In de litteratuur van het vaderlandsch verleden beschouwde hij met de meeste liefde datgene waarin hij een krachtigen, gezonden geest vond. Zijn tegenzin liet hij blijken wanneer men daarvan afdwaalde. Zulk eene afdwaling was voor hem b.v. de mystiek, en over mystieke middeleeuwsche poëzie spreekt hij dan ook, ondanks alle pogingen tot objectiviteit, met een zekere afkeuring. De sentimentaliteit van het laatst der achttiende eeuw vond hij natuurlijk eenigszins kluchtig, maar zij was voor die periode een verschijnsel van groot belang, en dit beseffende tempert hij de uitdrukking van zijn persoonlijk gevoelen. In de erotische poëzie van Hooft treft hem in de eerste plaats de gemaktheid; zij is gevolgd naar eene Italiaansche en Fransche mode, en zij is niet eene natuurlijke, eenvoudige ontboezeming. Anderen liet hij het over hier te zoeken naar fijnheden wier aesthetisch genot niet overeenkwam met wat voor hem een gezonde smaak was. De Nederlandsche litteratuur was voor hem

niet een instrument door middel waarvan hij zijn eigen geest kon laten schitteren; neen, hij wilde vooral zoo nauwkeurig mogelijk verhalen wat gebeurd was, en vandaar ook de aandacht die hij overhad voor personen van weinig beteekenis, van wier werk hij verslag deed met een geduld dat sommigen verwonderde. De waarde van zijn werk moest niet zoozeer worden bepaald door zijne persoonlijke opmerkingen, maar wel door het zuiver wetenschappelijk gehalte.

En in dit opzicht was hij geplaatst voor groote moeilijkheden. Want hij wilde een doorlopend verhaal geven, niet eene opeenvolging van verhandelingen, wier lengte alleen zou afhangen van de ingewikkeldheid der quaesties: alle evenredigheid zou dan zijn gemist. Vandaar dat hij vaak slechts een overzicht geeft van wat in een werk voorkomt met eene korte karakteristiek, terwijl er in dat werk allerlei bijzonderheden kunnen zijn op te merken die voor eene juiste critiek niet overtollig waren. In een gedicht zijn misschien enkele verzen meesterlijk naast vele andere die een gewoon peil niet te boven gaan; een vers dat niets is dan een plagiaat, kan staan naast een vers vol van eigen waarneming; een drama of een roman zal men hoog achten om enkele figuren of enkele tooneelen die de andere ver overtreffen; in hoe menig werk van eenigen omvang is niet eene volstreckte eenheid in de uitwerking van het plan. Men zou al die kleinigheden willen nagaan om een auteur goed te leeren kennen. Maar het lag nu eenmaal in Te Winkel's natuur de geschiedenis van eeuwen achtereen te willen verhalen; en laat men liever erkentelijk zijn voor het zeer vele dat hij heeft gedaan, dan er over treuren dat hij niet aan alle mogelijke wenschen heeft kunnen voldoen. Hoe menige bladzijde heeft hij geschreven waar men niet alleen zijne geleerdheid maar ook zijn talent van voorstellen zal prijzen.

De nieuwe Groningsche periode in Te Winkel's leven duurde ongeveer dertien jaar, en werd gevolgd door eene Amsterdamsche van meer dan vijfendertig. Een gelukkig huiselijk leven veraangenaamde zijn werk, en zijne geliefde vrouw was altijd

vervuld van wat hij ondernam. Ondanks alle inspanning in zijne studeerkamer zonderde hij zich niet af van de wereld. In vele commissies liet hij zich benoemen, in allerlei vergaderingen en bij allerlei plechtige gelegenheden voerde hij het woord; hij had groot gezag op de Taal- en Letterkundige Congressen en in het Algemeen Nederlandsch Verbond; hij was werkzaam in besturen als die van de Vereeniging Het Nederlandsche Lied, Het Bilderdijk-Museum, Het Spinozahuis, De Vondelvereeniging, De Nederlandsche Anthropologische Vereeniging; hij kreeg allerlei onderscheidingen: hier worde slechts vermeld, dat hij in 1887 werd benoemd tot buitenlandsch lid der Koninklijke Vlaamsche Academie, in 1890 tot buitenlandsch lid der Koninklijke Academie van België, in 1908 tot lid van deze Academie.

Eerzucht had hij wel, doch het was de goede eerzucht: hij was inderdaad „famae nec incuriosus nec venditor”. Nooit trachtte hij op den voorgrond te komen ten koste van anderen die grootere aanspraken hadden, doch het was natuurlijk, dat de maatschappij gebruik maakte van zijne groote werkkraft. Menige bezigheid was stellig niet een onverdeeld genoegen. Zoo was hij meer dan vijftwintig jaren lang lid van de examencommissie voor het Middelbaar Onderwijs in het Nederlandsch, en de candidaten voor dit examen misten zeer vaak de noodige algemeene ontwikkeling, waardoor de uitslag ongunstig werd; wie inderdaad eene goede voorbereidende opvoeding had genoten, kreeg eene zeer behoorlijke kans¹⁾. Met de eigenlijke

¹⁾ Hij had de gewoonte een examinandus eene reeks van chronologisch geordende vragen te stellen over eene bepaalde soort van Nederlandsche litteratuur, b.v. over het drama, over de lyrische poëzie enz. Zoo had hij een zeker aantal reeksen die, behoudens kleinigheden, ieder jaar weer terugkwamen. Er was dus wel gelegenheid om zich op het beantwoorden der vragen voor te bereiden. Toen iemand hem eens vroeg, of hij het niet eentonig vond zoo dikwijls dezelfde vragen te stellen, terwijl het hem zoo gemakkelijk moest vallen in het examen meer afwisseling te brengen, antwoordde hij, dat hij die practijk had aangenomen om de examens niet al te moeilijk te maken. Hij was niet alleen onpartijdig, wat men altijd heeft erkend, maar ook humaan.

politiek bemoeide hij zich in het openbaar niet dikwijls, maar toen in 1899 de oorlog in Zuid-Afrika begon, maakte hij zijne gevoelens kenbaar in een geschrift, getiteld *Waar het om gaat in Zuid-Afrika*. In dien tijd van ontroering hier te lande wilde hij kalm redeneeren, en in den strijd tusschen Engeland en de Boerenrepublieken eene fataliteit zien: iedere machtige staat wil zijne macht vergrooten, en het was zeer natuurlijk, dat Engeland de onafhankelijkheid der Boeren wilde vernietigen. Hij vond troost niet in een geloof in het recht der Boeren, maar in het geloof aan hunne macht, en hunne eerste overwinningen schenen dit geloof te bevestigen. Terwijl hij meende met een koel verstand de zaak te beschouwen, werd hij inderdaad bestuurd door zijne hartstochtelijke liefde voor Nederland, en hij maakte zich eene zeer onjuiste voorstelling van de volharding waartoe Engeland in staat was, terwijl het door andere mogendheden in zijn bedrijf niet werd gehinderd. Doch politieke stukken bleven eene uitzondering.

Behalve over letterkunde schreef hij echter ook over taalwetenschap. Als jong student had hij kennis gemaakt met de beginselen der Indogermanistiek, hij kreeg een denkbeeld van hare groote moeilijkheden, en in zijn *Afscheidscollege* spreekt hij dan ook van „dat wespennest der taalvergelijking”, waarin hij zich niet al te diep had willen steken. Met andere talen dan het Nederlandsch heeft hij zich willen bemoeien in zooverre het voor de studie van het Nederlandsch noodig was. Aan ijver ook hiervoor heeft het hem zeker niet ontbroken. Zoo heeft hij b.v. het Nederlandsch behandeld in den *Grundriss der germanischen Philologie*, en in 1905 verscheen eene tot een boek vereenigde reeks van opstellen onder den titel *Inleiding tot de geschiedenis der Nederlandsche taal*. In het bijzonder voelde hij zich aangetrokken tot de studie der dialecten, en zoo is hij begonnen met een onderzoek van de bouwstoffen, die door het Aardrijkskundig Genootschap hiertoe waren bijeengebracht.

Hij zag in, dat die bouwstoffen moesten worden verbeterd en aangevuld, indien men er iets mee zou willen doen; hij

begreep ook, dat men in de eerste plaats het gebied van elk taalverschijnsel op zich zelf moest nagaan, en dat eerst daarna zou kunnen blijken, in hoeverre duidelijke grenzen tusschen dialecten van zekeren omvang konden worden getrokken. Voor elk verschijnsel zou men eene kaart moeten ontwerpen; twee zulke kaarten heeft hij geteekend en met een toelichtenden tekst uitgegeven, in 1899 en in 1901. Toen moest hij dit werk laten steken, waarvan latere onderzoekers een nuttig gebruik hebben kunnen maken. Van 1892 af was hij er mede bezig geweest, onder de drukte van zijn professoraat, en terwijl hij schreef aan zijn grootste werk over de geschiedenis der Nederlandsche letteren.

Reeds te Groningen had hij in 1882 uitgegeven zijne verhandeling over *Vondel als treurspeldichter*, en in 1887 een eerste deel van eene *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, loopende over de middeleeuwen, en voorzien van de noodige bibliographische aantekeningen. Dit werk werd in dezen vorm niet voortgezet, maar tusschen 1908 en 1918 verscheen in 5 deelen *De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*, bestemd voor een grooter publiek, en zonder de noten die bij eenige volledigheid een te grooten omvang zouden hebben veroorzaakt. Toch gaf hij in 1921 nog een deel met aantekeningen. De vraag naar dit werk was zoo groot, dat hij onmiddellijk kon beginnen aan een tweeden druk, waarbij nu, evenals als bij het werk van 1887, de noten aan den voet der bladzijden werden geplaatst. Die tweede druk is verschenen in de jaren 1922—'27, in 7 zware deelen. De voltooiing van het laatste deel heeft hij niet beleefd, het is uitgegeven door de zorgen van den heer Dr. Leendertz.

Op 31 Maart 1892 had Te Winkel het hoogleeraarsambt aanvaard met het uitspreken van eene oratie over *De beoefening der Germanistiek aan de Amsterdamsche Hoogeschool*; op 9 Januari 1911 hield hij als Rector Magnificus eene rede over zijn geliefd onderwerp *De wetenschap der schoonheidsgewaarwordingen*; op 31 Maart 1917 werd onder groote belangstelling zijne

vijftwintigjarige ambtsvervulling gevierd; op 16 November daaraanvolgende werd hij zeventig jaar; op 10 Juni 1918 gaf hij zijn *Afscheidscollege*. Doch in September was er nog niemand in zijne plaats benoemd; hij vond goed, dat het reeds verleende eervol ontslag werd ingetrokken, en nog een jaar vervulde hij het ambt, dat hij op 1 October 1919 voorgoed verliet. Nog ruim zes jaren genoot hij eene goede gezondheid, hoewel hij in 1923 geschokt werd door het overlijden van zijne vrouw. Maar in 1926 trof hem eene geelzucht die hem zeer verzwakte. Hij kon echter op 27 Maart 1927 zijn vrienden nog toestaan met hem zijne promotie te herdenken, die toen vijftig jaren was geleden. Kort daarna overviel de ziekte hem opnieuw, en hij overleed op 31 Mei 1927 in den hoogen ouderdom van ruim negenenzeventig jaar.

Zij die hem alleen hebben gekend in de tweede helft van zijn leven, zullen nooit gedacht hebben dat hij in zijne jeugd soms wanhopig was geweest. Hij kon er niet toe komen voor examens te werken waarvan de gegeven stof hem niet aantrok. Want hij verlangde naar andere studie, en dit verlangen was hem te sterk. Al is hij zeer dankbaar geweest aan De Vries, diens philologisch werk heeft hij toch eigenlijk niet nagevolgd, en nog minder was hij een leerling van Jonckbloet, dien hij altijd heeft bestreden. Hij is waarlijk zich zelf geweest, en de kracht van eigen aanleg heeft hem gehinderd, zoolang hij zich zelf nog niet zijn mocht. Maar toen hij eenmaal zijn eigen weg kon gaan, toonde hij eene groote vastberadenheid, die hem bijbleef tot het einde. En zelfs in den tijd van zijne wanhoop kwam telkens weer het gevoel bij hem op, dat hij toch eenmaal dien weg zou vinden, en had hij kunnen zeggen wat Cobet in zijne colleges placht aan te halen en wat Cobet zelf in zijne eigen jeugd onder tegenspoed had uitgeroepen¹⁾:

Ἀλλά ἐγὼν βραῦμαι ἐμὸν ἔδον...

¹⁾ Zie b.v. *Brieven aan Geel*, blz. 166. Deze woorden, waarmee een fragment van den dichter Bion begint, heeft Cobet met opzet in eene pathetische opvatting gebruikt.